

Means, Motives and Opportunities. The Architecture of Monasteries During the Reign of Louis the Pious (814-840)

A.J.R. Rulkens

Samenvatting

In dit proefschrift wordt onderzocht wat we werkelijk weten – en kunnen weten – over de architectuur van kloosters die gebouwd zijn tijdens de regeringsperiode van keizer Lodewijk de Vrome (814-840), in tegenstelling tot wat we denken te weten op basis van de reconstructies van deze gebouwen die in de loop van de jaren vaak tot feiten zijn geworden. Aan de basis van dit onderzoek lag de opvatting dat kloosterarchitectuur in de jaren tien en twintig van de negende eeuw direct werd beïnvloed door de zogenaamde hervormingsconcilies van 816 en 817 – een opvatting die in het wetenschappelijk debat leidend is geworden. Op basis van het onderzoek dat in dit proefschrift wordt gepresenteerd, moet deze theorie echter van de hand worden gewezen. In dit proefschrift heb ik ervoor gekozen om een middenweg te bewandelen tussen het gedetailleerd analyseren van een enkel gebouw en het opstellen van een overzicht van alle architectuur uit de bestudeerde periode. Om dit te bewerkstelligen heb ik op basis van de beschikbare bronnen en de mate waarin de gebouwen in de literatuur besproken zijn enkele casestudies geselecteerd. Uitgangspunt was bovendien dat clusters van casestudies de mogelijkheid boden om verschillende thema's te belichten. Deze combinatie heeft geleid tot vier hoofdstukken, waarin zowel een aantal casestudies als één of meer thema's centraal staat.

In hoofdstuk één staan de bouwopdrachten van twee invloedrijke mannen centraal: Einhard, lekenabt en hoveling van zowel Karel de Grote als Lodewijk de Vrome, en Hilduinus, een invloedrijke abt en aartskapelaan van de laatstgenoemde keizer. Einhards kerken in Steinbach en Selingenstadt waren nieuwe stichtingen die hij van de grond af aan heeft opgebouwd. Hilduinus, daarentegen, heeft alleen crypten toegevoegd aan de bestaande abdijkerken van Saint-Denis en Saint-Médard in Soissons. In dit hoofdstuk wordt aangetoond dat de verschillen tussen de twee bouwprojecten van elke abt kunnen worden verklaard aan de hand van de verschillende contexten waarin ze ontstaan zijn. De kerk in Steinbach was bedoeld als een plaats van afzondering, terwijl Einhard's kerk in Selingenstadt een dubbele functie had: de kerk verwelkomde de pelgrims die de relieken van de heiligen Marcellinus en Petrus kwamen vereren en de architectuur maakte duidelijk dat Einhard de bewaarder van deze belangrijke relieken was en daardoor degene die de boodschap van de heiligen kenbaar kon maken. Terwijl relieken ook een belangrijke rol speelden in Hilduins crypte in Saint-Médard, waren ze

niet van belang voor de crypte van Saint-Denis, die bedoeld was voor liturgisch gebruik door de gemeenschap en als doel had om deze gemeenschap te herenigen na een periode van interne strijd.

In het tweede hoofdstuk worden visueel en materieel bewijs gecombineerd om een beeld te krijgen van de gebouwde omgeving waarin de monniken van Reichenau en Sankt Gallen woonden. Uit het archeologisch materiaal uit het klooster Reichenau valt op te maken dat de architectuur in werkelijkheid niet zo strak gepland was als we vaak aannemen. De verschillende bouwfases die het klooster aan het eind van de achtste en het begin van de negende eeuw onderging, blijken het resultaat te zijn van zowel een nauwkeurige planning als het naar beste kunnen omgaan met de lokale omstandigheden. De doordachte planning blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de abdijkerk, die in 816 werd gewijd, radicaal anders was dan de voorgangerbouw. Dat de monniken zich tegelijkertijd aan de omstandigheden moesten aanpassen wordt duidelijk wanneer we de kloostergang (het *claustrum*) analyseren. Naast Reichenau wordt in dit hoofdstuk ook gekeken naar het Plan van St. Gallen. Deze plattegrond, die waarschijnlijk in Reichenau gemaakt werd, was geen weergave van een bestaand gebouw, diende niet als blauwdruk voor een nieuw kloostercomplex, en was geen intellectueel document waaruit ideeën over het Benedictijner kloosterwezen af te leiden zijn, zoals wel beweerd is, maar een combinatie hiervan. Dit onderzoek laat zien dat deze werelden in elkaar overliepen, maar ook dat er een traditie op het gebied van architectuurtekeningen was, en dat de vorm van bepaalde gebouwen vaak door de traditie bepaald werd. Ook het 'echte' klooster van St. Gallen en vooral de kloosterkerk van abt Gozbert, die in de jaren dertig van de negende eeuw gebouwd werd, worden onder de loep genomen. De reconstructie van dit klooster/deze kerk is weliswaar hypothetisch, maar zet ons desalniettemin aan tot het problematiseren van onze vooropgezette meningen over Karolingische kloosterarchitectuur.

Hoofdstuk drie staat geheel in het teken van het klooster van Fulda. Door het gezamenlijk bestuderen van de bouwactiviteiten van vier opeenvolgende abten wordt duidelijk dat ze, ondanks hun persoonlijke wensen en voorkeuren, in eerste instantie handelden binnen een lokaal krachtenveld. Het blijkt dat Ratger, die vaak verantwoordelijk is gehouden voor het bouwen van een megalomane abdijkerk ten koste van de gemeenschap, niet geheel alleen verantwoordelijk was voor de kerk. Het is mogelijk dat de grootte van de kerk mede bepaald werd door eerdere gebouwen op deze locatie. Bovendien sloegen Ratgers opvolgers Eigil en Hrabanus net zo enthousiast aan het bouwen. Eigil was slechts vier jaar abt, maar wist in deze tijd architectuur te gebruiken

om de gemeenschap te herenigen na de onenigheid van de voorgaande jaren. Hij deed dit door ruimtes te creëren die uitsluitend waren bedoeld voor leden van de gemeenschap en die hun gezamenlijke erfgoed benadrukten: de crypten in de abdijkerk, de kapel van St. Michaël en het nieuwe *claustrum*. Dankzij zijn voorgangers was de abdijkerk in goede staat toen Hrabanus zijn ambt aanvaardde. Hoewel hij de activiteiten van zijn voorganger als beschermheer van kunst en architectuur voortzette, besteedde hij vooral aandacht aan de kerken op het omringende platteland die onder de abdij vielen. Enerzijds laat dit hoofdstuk zien hoe belangrijk het is om de architectuur uit deze periode vanuit een diachroon perspectief te benaderen en anderzijds wordt duidelijk dat kloosters uit veel meer dan alleen hun abdijkerk bestonden.

In het vierde en laatste hoofdstuk worden twee gemeenschappen in Saksen besproken. Hoewel Corvey zich in de periferie van het Frankische rijk bevond, kreeg het klooster meteen bij zijn stichting in 822 een indrukwekkende abdijkerk. In dit opzicht verschilt het van de meeste andere kloosters die eerder zijn besproken, want die kenden veelal een meer bescheiden begin. Het klooster in Corvey doorliep echter net als deze andere gemeenschappen een aantal bouwfases in een korte tijdspanne. Eerst werd er een kleine buitencrypte aan de abdijkerk toegevoegd, daarna werd het gehele oostdeel vervangen door een nieuw koor met een veel grotere buitencrypte en ten slotte werd het Westwerk gebouwd. Het nonnenklooster in Herford heeft een soortgelijke ontwikkeling doorgemaakt. Toch laten de kloosters van Corvey en Herford zien dat nauwe contacten tussen kloosters niet per definitie betekenen dat ze, in architecturaal opzicht, invloed op elkaar uitoefenden.

Uit dit onderzoek blijkt bovenal dat monastieke architectuur uit de eerste helft van de negende eeuw, en in het verlengde daarvan uit de Karolingische periode als geheel, een enorme variëteit kende. Deze architectonische verschillen waren het resultaat van verschillende factoren, waaronder de wensen van de opdrachtgevers en de kloostergemeenschap, de mogelijkheden die het terrein bood en de lokale architectuur en liturgische tradities. Ook speelden de aanwezigheid van relieken, de beschikbare (financiële) middelen en, bij tijd en wijle, politieke omstandigheden een rol.